Pär Engholm
Sociologiska institutionen
Uppsala universitet
Par.Engholm@soc.uu.se
018-471 1181

Introduktion till *Rifts and bridgings in legitimate discourse: Autonomy and heteronomy in the fields of cultural production*

I denna text har jag försökt diskutera vissa trender i den moderna eller kanske snarare postmoderna diskussionen som rör frågor om samhällsvetenskapens roll, funktion och kanske framförallt position i samhället. Jag har tagit min utgångspunkt i de installationsföreläsningar som Michel Foucault och Pierre Bourdieu höll vid *Collège de France*, 1970 respektive 1982, där frågan om det som kan sägas i en vetenskaplig kontext, i ett fält för kulturell produktion explicit behandlas och ställs i relation till både fältets inneboende dynamik och den omliggande socioekonomiska strukturens påverkan. En tredje aspekt som framförallt uppehåller Foucault är också den inneboende dynamiken i själva skapandet av en text, oavsett om den kommer att få en textuell publicering eller om den ligger till grund, som i dessa två fall, för ett tal.

Diskussionen av dessa två intellektuella giganters installationer banar sedan väg till ett resonemang kring själva språkets funktion som betydelsebärare och förmedlare av ett budskap. Frågor som: Vad är ett språk? Vad är en diskurs? Vad är mening? Vad är sanning? etc kommer i centrum och vi kommer då till frågan om vilken funktion, vilket ansvar skaparen av samhällsvetenskapliga texter har. Det är en fråga som framförallt uppehåller Bourdieu. Ytterligare en fråga som diskuteras är den om det moderna samhällets utveckling och den differentiering som kom till stånd av detta samhälle i olika sfärer, med olika bestämningar, normativa uppsättningar och funktionssätt: ekonomiska, politiska, filosofiska, vetenskapliga etc. Dessa sfärer som Weber var en de första att analysera på ett systematiskt sätt, utforskas av Bourdieu som skilda fält, konkurrensfält. med en viss relativ autonomi och en viss specifik kapitalart om vilken de deltagande inom fältet strider. En viktig aspekt av framförallt det som kan kallas för fält för kulturell produktion är att själva kapitalarten i sig är något som är föremål för kontinuerlig omvärdering och symbolisk kamp, där en central del är just kampen om själva definitionen av centrala begrepp. Hur vi talar om den sociala världen är en mycket viktig del av själva den sociala världens funktionssätt och varje analys av denna (pre)konceptualiserade värld måste ta denna begreppsliga och symboliska ordning i beaktande.

Institutionerna och rätten att tala

Bourdieu inleder sitt installationstal till Collège de France i april 1982 med att säga att det *borde* vara möjligt att ge en föreläsning – och t o m en installationsföreläsning utan att fråga sig med vilken rätt som detta görs; och han fortsätter: själva institutionen är där för att avleda sådana ifrågasättanden och därmed även den vånda som själva godtyckligheten i alla inledningar innefattar. Bourdieus diskuterar förhållandet mellan det sagda och den miljö, den institution osv inom vilken detta sägs och ifrågasätter faktiskt den självklarhet som omgärdar de flesta uttalanden. *Sociologin är vetenskapen om våra institutioner och vårt förhållande till dessa institutioner*. Sociologin därmed kommer med nödvändighet att vara inte bara *subversivt* i det att den innehåller fröet till ett ifrågasättande av rådande sociala institutioner, utan även *reflexivt*, det måste i sitt objekt även inkorporera de egna forskningsinstitutionerna – både formella och informella, både de materiella institutioner som gör det möjligt att bedriva samhällsvetenskaplig forskning, samt de språkliga, teoretiska och praktiska konventioner som har kommit att utformas. Bourdieu ser vetenskapsmännen som *mänsklighetens funktionärer* som kan bidra till ett slags frigörelse genom en förklaring av de mekanismer som styr oss. De intellektuellas roll är att bidra till att *blottlägga dessa mekanismer och göra de enskilda aktörerna uppmärksamma på vilka krafter som styr dem*.

I *Om Televisionen* återkommer samma tematik och det är inte en slump att han inleder med att ifrågasätta själva det medium, den arena i vilken han har valt att framställa sina idéer. Något paradoxalt inleder han också med att på ett grundläggande sätt *ifrågasätta televisionen som ett medium där man kan säga något av vikt*, och speciellt om TV i sig.

Han är därför noga med att påpeka att hans situation är fullkomligt exceptionell, och fullkomlig unik i det att han här har en fullständig *kontroll över produktionsmedlen*. En sådan autonom kontroll av en enskild individ ytterst sällsynt. Däremot har det inom västvärldens differentierade samhällen uppstått relativt autonoma fält för kulturell produktion, där andra kriterier för vad som värderas som värdefullt än de rent ekonomiska eller politiska kriterier som vi möter inom de mer dominerande samhällssfärerna, ekonomin och politiken. Bland dessa semi-autonoma fält finner vi konstfältet, vetenskapsfältet etc, fält vars aktörer strävar efter sådana saker som estetiska värden, sanning och objektivitet. I dagens samhälle kan vi dock se tendenser till en minskande autonomi, där både ekonomiska och politiska krafter får ett allt större inflytande på värderingsgrunderna inom

Underlag till seminarium
www.skeptron.uu.se/broady/sec/p-engholm-par-071119-intro-rifts-and-bridgings.pdf SEC, Uppsala universitet, 29 nov 2007

dessa områden. I en av hans sista böcker analyserade Bourdieu ett av de fenomen som bidrar till att undergräva den tidigare uppnådda autonomin, televisionen.

Om televisionen

Televisionen är enligt Bourdieu ett slags modern narkissosspegel, en mötesplats för narcissistisk självbespegling. Detta är något av grundproblemet för detta medium, eller kanske snarare för *en samtid som är så dominerad av detta medium*.

När han analyserar medierna i allmänhet och televisionen i synnerhet är det inte de enskilda journalisterna som han angriper, utan det *strukturella tvång* som dessa är underkastade och genom sin verksamhet underkastar andra. Detta påpekar han om och om i denna bok, men det har ändå uppfattats som just en sådan *terroristisk inkvisitör*, något han varnar för i sitt installationstal. Detta är också naturligt, eftersom han på olika sätt faktiskt *objektifierar* dem han analyserar. I *Om televisionen* namnger han dessutom vissa framstående personer i det journalistiska fältet, men han använder dessa personer mer som illustrationer på olika positioner inom detta sociala rum eller sociala fält, som visserligen *besitts* av vissa personer. De specifika individerna är dock av underordnad betydelse och används, för att använda Marx' formulering, som 'personifikationer av specifika kategorier, bärare av specifika förhållanden och intressen'.

Själva arenan för framställandet bestämmer i hög grad vad som kan sägas, på vilket sätt det sägs och vad som uppfattas. Även om Bourdieu ser det som en *plikt* för vetenskapsmännen, och då i synnerhet för samhällsvetarna att träda ut och dela med sig av de kunskaper som de besitter, måste man ställa sig frågor som: 'Är jag beredd att utforma vad jag har att säga så att det kan uppfattas av alla? Förtjänar det att uppfattas av alla? Ja, man kan gå längre än så: bör det nå alla människor?' Bourdieus situation med helt fria händer i valet av ämne, form för framförandet är som sagt exceptionell. Vanligtvis styrs utbudet i medierna av en rad faktorer både till form och innehåll. Bourdieu talar om den *politiska* kontrollen som framförallt kommer till uttryck i tillsättning av chefsposter, den *ekonomiska* censur som ägare och stora reklamköpare har, ett slags *självcensur*, framförallt skapandet av ett specifikt habitus, och slutligen, och det som jag tror är viktigast i Bourdieus resonemang (knutet till denna), de *anonyma och osynliga mekanismer* som gör att de enskilda journalisterna inte bara är *manipulatörer* utan även själva *manipulerade*. Bourdieu talar här om en *strukturell korruption*.

Strukturell korruption

Hur går denna anonyma påverkan till? På vilket sätt skapas ett slags tyst medgivande om att en rådande uppsättning åsikter, hierarkiska förhållanden etc ska vara förhärskande? Den direkta ekonomiska eller politiska kontrollen kan förvisso vara allt överskuggande, men för det mesta behöver en sådan *direkt* intervention från någon ägare eller politisk befattningshavare komma till stånd. Vanligtvis tar man upp vissa fall där någon ledande inom ett medieföretag vid något tillfälle har gått in och sparkat någon redaktör för att denne hade valt att publicera något som inte var i linje med *ägarnas* eller *annonsörernas* vilja eller intressen. En sådan händelse skulle sedan ingå i ett slags kollektivt medvetande om vad som är *comme il faut* inom den berörda mediekoncernen och någon direkt uppmaning till medarbetarna om *vad* och *på vilket sätt* något ska framföras behöver inte tillgripas. En konventionell analys av mediavärlden som tar utgångspunkt i ägandeförhållanden och annonsörer skulle därför av Bourdieu skattas som i viss mån viktig, men en uppmärksamhet på sådana 'uppenbara' faktorer riskerar att dölja 'mer anonyma och osynliga mekanismer som fortplantar alla de olika former av censur som i sin tur gör televisionen till ett så effektivt instrument för att vidmakthålla den symboliska ordningen.' Här tillhandahåller hans fältanalys de instrument som behövs för att avslöja hur dessa mekanismer fungerar, och genom denna kan han visa att 'dess aktörer inte bara är manipulatörer utan i lika hög grad själva är manipulerade. De manipulerar rentav bättre ju mer manipulerade de själva är och ju mindre medvetna de är om det'.

De krafter som här ger fältet dess struktur och dynamik, förutsätter själva inträdet i fältet att man gör vissa insatser (*illusio*) i det spel som försiggår i fältet, därmed införlivar man också dess *doxa*, dess grundläggande *konstitutiva regler*, dess allmänna, icke ifrågasatta och icke förhandlingsbara förutsättningar. Inom den sociala världen antar dessa doxiska förutsättningar karaktären av en *andra natur* hos aktörerna, och bildar basen för ett slags sekundärt habitus som är förknippat till detta fält. De bildar basen för vad Bourdieu benämner en *strukturerad struktur* som i sig verkar strukturerande för praktiken, för handlandet hos den som besitter denna habitus – det slags dipositioner som tillåter individerna att handla utan att hela tiden reflektera medvetet, *diskursivt* om de valmöjligheter som bjuds. Bourdieu menar att de som agerar inom ett visst fält med tiden kommer att dela samma dispositioner, samma *habitus*, samma oreflekterade principer för handling, detta för att de alla på skilda men liknande sätt strävar efter samma sak inom fältet. Detta gemensamma föremål för kamp kallar Bourdieu för *kapital*, som kan vara av olika slag och karaktär beroende på vilket socialt fält som det rör sig om. Till skillnad från dessa icke förhandlingsbara principer finns det också en mer flytande symbolisk struktur, som *inom det etablerade spelets ramar* bestämmer vad som är högt och lågt inom fältet.

Denna *ortodoxa* ordning är något om vilken man hela tiden kämpar, men denna kamp i sig är inte alltid *diskursiv, medvetet reflexiv, kalkylerad*, utan har ofta karaktären av en omedveten strategisk hållning i betydelsefulla hänseenden, och utmärker den habitus som behärskar deltagarna inom ett fält. Den kan till viss del göras explicit – vilket också är en av Bourdieus strävanden i den typ av *socioanalys* som är sociologins *raison d'être* – men fungerar oftast omedvetet. Bourdieu talar om dessa strukturerande principer och symboliska ordningar som *kända* (man vet vad som värderas högt och lågt inom ett fält), *erkända* (de är allmänt accepterade och godkända) och *misskända* (i det att dessa principers verkliga grund inte är kända). De är *arbiträra*, men uppfattas som *naturliga* och för alltid givna. Det finns en överensstämmelse mellan strukturen hos ett fält, de intressen som den genererar, de insatser som där görs och de individuella habitus som de så finns där har. Habitus fungerar som ett system av genererande scheman vilka genererar strategier. Den nödvändighet som är fältets kommer inte att hos deltagarna uppfattas som något yttre tvång, eller ens som något som är uttryck för egna strategier utan som uttryck för en naturlig oegennytta och inte som en strävan efter en maximering av den specifika vinsten inom det specifika fältet. Denna känsla av oegennytta är något som sedan är ett mäktigt instrument i just naturaliseringen av de godtyckliga hierarkier, den ortodoxa som behärskar fältet, men det ger också en god grund för hur obemärkt en *korruption* av ett fält kan sprida sig till spelets alla deltagare.

Dölja genom att visa och informationens rundgång

Inom journalistiken strävar man mot det sensationella, det spektakulära. Urvalsprincipen bestäms framförallt av mediet, televisionen, som 'kräver dramatisering i dubbel mening: den iscensätter en händelse i bild och spetsar till dess betydelse, det allvarliga i situationen, dess dramatiska och rentav tragiska karaktär': kravaller (stenkastande barn på Västbanken, huliganer i Seattle och Prag, Nice, Göteborg, Paris).

Den mest påtagliga inom televisionen är de *faits divers*, omnibushändelser, vardagsdramer innehållande blod och sex, och andra sensationsskapande nyheter, som 'sedan publikmätningarnas (audimat) tillkomst successivt invaderat nyhetsinslagen' i TV). De chockerar ingen, är okontroversiella, verkar inte splittrande utan skapar samförstånd, intresserar alla men berör samtidigt inte något viktigt. Bourdieu menar emellertid att dessa är ytterst viktiga, i den funktionen att de tränger undan viktigare händelser – som illusionister som drar uppmärksamheten från den egentliga handlingen. Eftersom televisionen har kommit att ha monopol på att utforma världsbilden för en stor del av befolkningen, innebär det att många får en mycket skev bild av verkligheten.

Journalisterna drivs därför av jakten på det exceptionella: i förhållande till *vardagen* och till *andra medier*: jakten på scoop, att få med det som andra tidningar, tv-stationer etc inte fick med. Denna jakt skapar dock i längden konformitet, då journalisterna är livrädda att missa någonting som andra medier har fått med. Därför läser journalister alla andra tidningar, för att förvissa sig om att man inte har missat något. På så sätt blir det ett slags *informationens rundgång*. Med mediernas internationalisering blir denna nivellerande och likriktande tendens global: Du får samma nyheter, samma underhållning etc var du än befinner dig på jorden. Bourdieu talar om en 'skytteltrafik mellan speglar som återspeglar varandra'. Vanliga händelser undertrycks. Den svåra konsten att återge verkligheten i hela dess banalitet, men samtidigt visa det häpnadsväckande i det normala, glöms bort. TV:s skeva dramatisering ger upphov till något som Bourdieu kallar för *verklighetseffekt*, ett slags självuppfyllande profetior. Dramatiseringen skapar inte bara föreställningar, utan är mobiliserande i en djupare mening: den kan skapa motsättningar där det inte tidigare fanns, skapa sociala grupperingar etc: *Steg för steg blir televisionen, som utger sig för att vara ett instrument för återgivning av verkligheten, ett instrument som i stället skapar den.*

Konkurrenslogiken

Sammanfattningsvis kan vi säga att Bourdieu ser det journalistiska fältet som specifikt heteronomt då det är underkastat kommersialismens logik, audimatlogiken och således är tyngdpunkten i fältet förskjuten mot den heteronoma polen i fältet. I sin egenskap av central instans för informationsförmedling och således för formulerandet av den politiska agendan har detta mycket osjälvständiga fält stor påverkanskraft på andra fält, som kulturfältet, vetenskapsfältet, men även på ekonomi och politik, maktfältet som sådant: Att vara är att synas, som Berkeley säger och detta får till följd att detta medium kan diktera villkoren för andra fält och sänka inträdeskraven. Man kan se en allmän tendens till ett alltmer utbrett instrumentellt marknadstänkande inom alla områden som till slut fungerar som ett slags habitus, som både en *doxa* och en *ortodoxa*, som en uppsättning icke ifrågasatta principer för organisering av världen som också gör sig påmind i andra sammanhang, t ex inom vetenskapsvärlden – som blir alltmer politiskt och ekonomiskt styrda.

Detta ger en osynlig struktureringseffekt på alla andra fält mot den heteronoma polen, för införandet av andra kriterier, än dem som är skapade inom och av deltagarna inom fältet. Detta är alldeles speciellt trängande för samhällsvetenskapen. Matematikfältet har människor i allmänhet inte så stort intresse av att intervenera i, däremot är samhällsvetenskapen en sådant fält där folk i allmänhet har ett intresse av att uttala sig, och genom kommersialiseringen, den snabba logiken etc sänks inträdeskraven till detta fält betydligt och den kunskap som

man genom noggranna analyser kommer fram till undergrävs och undervärderas, särskilt om de motsäger den allmänna opinionen, de allmänt omfattade förutfattade meningarna, som ofta baseras på grunda iakttagelser och fördomar. Det som Bourdieu beskriver som den doxiska illusionen, dvs *tron på den sociala världens genomskinlighet*, får allmän sanktion från populistiska debattprogram och sensationalistiska reportrar och debattörer. Televisionen bestämmer vilka som har rätt att uttala sig.

Brådska, fast-thinking, skolasticism

Att sätta sig in i ett intellektuellt eller hantverksmässigt område tar tid. Endast genom att underkasta sig en läroprocess kan skicklighet uppnås. Den mentalitet som TV besjälas av är dock att allt ska göras tillgängliga för alla och alltför esoteriska resonemang sållas bort som ovidkommande, ålderdomliga, mossiga och ospännande. Forskare, liksom politiker förväntas kunna sammanfatta svåra resonemang på ett enkelt och entydigt sätt. Den sociala verkligheten är sällan så enkel och därför innebär denna tidspress att man gör våld på verkligheten och detta kan i sin tur förstärka den verklighetseffekt som vi tidigare talat om. Ytterligare en aspekt av detta är att televisionen intervenerar i själva de autonoma fältens egna verksamheter genom att snabba och enkla svar på komplicerade problem efterfrågas. Det tidskrävande arbetet med seriös forskning och skapandet av mer allmängiltiga värden även inom konst och musik görs omöjligt genom att det uppskruvade tempo som är televisionens också sprider sig bland dem som verkar inom andra fält. Politiker som är pressade av medierna ger medel till forskningsprojekt med utsikt att snabbt kunna leverera resultat som snabbt kan omsättas i konkreta politiska åtgärder, vilka sedan alltför ofta visar sig vara i bästa fall verkningslösa, i sämsta fall katastrofala. Både inom vetenskapen och inom konsten riskerar man att audimatmentaliteten omöjliggör att mer ’högkvalitativa’ verk skapas, eftersom ’själva produktionsvillkoren för verk som kanske kan tyckas esoteriska därför att de inte anpassar sig efter en publik, men som på sikt är i stånd att skapa ett eget auditorium’ elimineras. Detta gäller kanske framförallt konstvärlden. Inom vetenskapsvärlden har vi dock en motsvarande process där ’smakdomarna’ inte kommer från individer engagerade inom fältet, utan från folk som befinner sig utanför expertkunskapen. Fältet för begränsad produktion upplöses genom att det kommersialistiskt gångbara eller politiskt korrekta, inställsamma tyckandena, eller forskningsmedelsrenderande angreppsvinklar görs till norm. Tyvärr måste även konstnärer och vetenskapsmän äta och ha någonstans att bo. Därför är fälten för kulturell produktion beroende av tillgången på resurser från de ekonomiska och politiska fälten. Därför kan också dessa fält utöva ett mäktigt inflytande på vad som görs inom konst och vetenskap. Risken är att vi får en kommersialiserad och urvattnad konst och en politiserad och intressestyrd vetenskap. Inom vetenskapen är det återigen framförallt samhällsvetenskapen som ligger mest i farozonen. Det politiska greppet kring forskningen hårdnar och inom konstfältet är de esoteriska värdena i utdöende. I skolan presenteras moderna succédeckare som klassiker. Vårt kulturarv förtunnas och den nya produktionen av *symboliska objekt med lång cykel* är klen. *Via audimat blir kommersialismens logik bestämmande för kulturproduktionen i dess helhet. Via den tilltagande politiska styrningen av forskningsmedlen blir samhällsvetenskapen instrument för rådande politiska föreställningar och målsättningar.*

Esoterism och exoterism

Mot denna likstyrning av forskningen och kulturproduktionen i allmänhet ställer Bourdieu principen om att fälten för kulturell produktion måste återfå sin autonoma position och därigenom hysa möjligheter för produktion av sann och allmängiltig kunskap och för verk som faktiskt kan konstituera sig som legitima i ett längre perspektiv.

> Man måste försvara både den esoterism som (definitionsmässigt) hör samman med all avantgardeforskning och nödvändigheten av att exoterisera det esoteriska – och kämpa för att få goda möjligheter att göra detta.

Detta är att kämpa både mot en snobbig elitism som menar att vissa saker bör vara förbehållet vissa utvalda individer, samt den demagogi som är mer utbredd och som framställer avancerad forskning och komplex konst som pretentiöst, uppblåst och onödigt, två aspekter eller synsätt som tenderar att förstärka varandra. Detta kräver en autonomi för de olika fälten för kulturell produktion, men samtidigt åtgärder för att nå ut till den stora massan av människor med de resultat som där produceras. Det kan kanske ses som ett klassiskt upplysningsprojekt, men det är också ett erkännande av att det moderna samhället är en komplex enhet där själva upplysningsbegreppet måste revideras och utökas. Världen är utomordentligt komplext och differentierat och olika logiker bör styra de olika fälten om några bestående värden ska skapas. Vi måste, för att tala med Voltaire, alla odla – och tillåtas att odla – våra trädgårdar, vara seriösa i våra värv och sedan inbjuda våra grannar att beskåda den prakt som där grönskar och också lära oss mer om hur denna prakt hos våra grannar fås att växa.